

V. RAISZ RÓZSA

főiskolai tanár

Eszterházy Károly Főiskola

Eger

Szathmári István: Stiliztikai lexikon

STILISZTIKAI FOGALMAK MAGYARÁZATA
SZÉPIRODALMI PÉLDÁKKAL SZEMLÉLTETVE

Ismeretes, hogy az 1945-öt követő években a tudományban és az oktatásban egyaránt teljesen visszaszorult a szépirodalmi művek formai, poétikai, nyelvi-stiliztikai vizsgálata, s nem kerülhettek be a magyar szakmai köztudatba a stilisztikai kutatások korszerű eredményei, részben a nyugati kutatási tendenciáktól való csaknem teljes elzártságunk következtében. Csak 1954-ben vált lehetővé a stílus kérdéseivel való foglalkozás, olyan klasszikus műveltségű, széles tájékozottságú tudósok tartottak a nyelvi-stiláris kérdések vizsgálatáról előadást a III. országos nyelvészkongresszuson, mint Balázs János, Martinkó András, hangsúlyozva e diszciplína, illetőleg vizsgálati szempont elméleti és gyakorlati jelentőségét.

A stilisztika fokozatos térnyerésének eredményeként 1958-ban megjelent a kiváló egyetemi tankönyv, A magyar stilisztika vázlata, Fábíán Pál, Szathmári István és Terestyéni Ferenc műve. Ez a rendszeres leíró stilisztika funkcionális alapon, a magyar hagyományokon kívül főként a francia Bally és Marouzeau elméletéből kiindulva, a leíró nyelvtan hagyományos rendszerét követő szerkezetben tárgyalta a stilisztikai jelenségeket, olyan színvonalon, hogy a könyv évtizedeken át – egészen a legutolsó évekig – az egyetemi-főiskolai stilisztikaoktatás alapjául szolgált.

Szathmári István – tovább folytatva a megkezdett munkát – 1961-ben megjelentette A magyar stilisztika útja című kötetét, ebben alapos tudománytörténeti bevezető után szemelvényeket közölt (jegyzetekkel ellátva) a magyar múlt kiemelkedő stilisztikai alkotóitól, Sylvester Jánostól (1541) a 20. század első felének stilisztikusaiig, utolsóként Zlinszky Aladár stilisztikáját elevenítve fel. Ezt követte a kötet legtöbbször és legtöbbek által forgatott része: A stilisztikai fogalmak lexikona. Végül a stilisztikai fogalmakat tárgyaló magyar nyelvű munkák bibliográfiája következett, az 1960-as évvel lezárva az anyagot.

A kötet ma már természetesen csak könyvtárakban férhető hozzá az érdeklődő fiatal(abb) generáció számára. Lexikoni részét szerényen függeléknek minősítette szerzője, valójában azonban ez bizonyult a kiadvány legfontosabb, legnélkülözhetetlenebb részének. Ezért köszönet illeti Szathmári Istvánt, amiért vállalkozott az anyag átfésülésére és a Tinta Könyvkiadót ennek önálló stilisztikai lexikonként való megjelentetésére, ezzel növelve a nyelvészeti oktatást segítő kiadványok piacra adásával szerzett érdemeit.

Mivel Szathmári István már az 1960 körüli években is a funkcionális stilisztika alapján állt (s azóta sem lényegében változott józan szemlélete, csak gazdagodott, árnyaltabbá vált, és magáévá tette a korszerű eredményeket), a lexikon nem szorult számottevő átdolgozásra, csak helyenként kiegészítésre, bővítésre, illetve egy-egy aktualitását veszített szócikk elhagyására.

A szócikkeket sokoldalúan, példaértékű alaposan dolgozta ki a szerző, támadhatatlan szakszerűségük mellett is közérthető megfogalmazásban. A terjedelmük változatos, a tárgyalt jelenség fontosságának, gyakoriságának megfelelően arányos. Részletesen kidolgozott, nagyobb terjedelmű szócikkek szólnak például az ígéről (74–81. l.), a látható nyelvről (122–136. l.), a

szóhangulatról (212–218. l.), a metaforáról (143–146. l.) stb., rövidebb tárgyalást kap a meg-
szóltítás (141. l.), a refrén (180–181. l.), a szókihagyás (226–227. l.) stb. A stilisztikai alapfo-
galmakat: **stilisztika** (193. l.), a **stílus** (193–195. l.), **stílusárnyalat** (195–197. l.), **stíluselemzés**
(197–198. l.), **stílusréteg** (198–199. l.) szintén részletesen, definíció értékűen fejti ki.

Új címszóként bekerült a lexikonba a **szöveg** (234–239); hiszen maga Szathmári István
volt egyike azoknak, akik a szövegtan megjelenésével a szövegelvű stílusvizsgálatot szorgal-
mazták, s több tanulmányában értekezett a szövegstilisztikáról. A jelen lexikonban kibővíti az
elméleti szócikkeket a szövegtanon kívül a pragmatika, a beszédett-elmélet, a szemiotika, a
kognitív szemléletmód és eljárás beépítésével.

Változás az 1961-es lexikonhoz képest, hogy elhatárolja egymástól a korstílust és a stí-
lusirányzatot (korábban a két szakszó szinonimaként volt használatos); fogalmilag meghatá-
rozza őket, és bővíti a róluk szóló szócikket.

Csak helyeselhető, hogy megmaradt a lexikonban a **mozgalmi nyelv** szócikke, az 50-es
évek e jellegzetes zsargonja nem tűnt el teljesen: nem emlegetjük ugyan mostanában régi ne-
vén, jelenségei azonban – amint a szócikkben olvashatjuk – tovább élnek a médianyelvben.

A **szépirodalmi stílus** szócikkét kiegészíti Szathmári István korszerű irodalom- és stílus-
szemléletet tükröző elemekkel: a poétikai szabályok érvényesülése, a mű önelvűsége, saját
világa, a jelentés és a jelentett kölcsönös strukturáltsága (201–202. l.).

A feldolgozott anyag gazdagságát mutatja, hogy – eltérve A magyar stilisztika vázlata
megoldásától – a lexikonba beépülnek a stilisztika és a retorika egymást átfedő elemei: az
alakzatok is; fogalmukat és hatásukat a szokásos nyelvi formától való eltéréssel indokolja a
szerző (7. l.), majd az egyes alakzatokat betűrend szerint helyezi el a lexikon anyagában.

A szépirodalmi példák a lexikon eredeti változatában is a klasszikus magyar irodalomból
vett idézetek, helyenként teljes művek voltak. A tárgyalt jelenségeket szemléletesen illusztráló
nyelvi anyag a jelen kötetben tovább gazdagodott; egyrészt azzal, hogy hosszabb szövegrésze-
ket is beiktatott némely szócikkbe (**diáknyelv** 26. l.), **expresszionizmus** (46–47. l.) stb., más-
részt olyan szerzők művei, illetve műrészei is szerepelnek, akik az 50-es, 60-as években
nem voltak kedveltek a hivatalos irodalompolitika szemében (Weöres Sándor, Pilinszky János,
Márai Sándor), illetve napjaink irodalmának legjelesebbjei (Esterházy Péter). Ezzel természe-
tesen együtt jár, hogy idejétmúlt példák kimaradnak (Illés Béla-szöveg). Az idézetek nagyobb
része költői, lírai versből való – talán Arany János, Ady Endre és József Attila a leggyakoribb
forrás –, azonban az elbeszélő irodalmunk legkiválóbbjainak műveiből vett részletek is illusz-
trálják a tárgyalt jelenségeket (Jókai, Mikszáth, Móricz, Móra, Veres Péter, Szabó Pál, Sinka
István szövegei).

A kötet igen jól áttekinthető, ezt elősegítik a nagyobb sorközök és a betűméret, a kont-
rasztos nyomtatás, a versidézetek tördelése az eredeti vesszor- és versszaktagolást követi, így
kiemelkedik a fejtegető szövegrészből. A lexikon didaktikusságához azzal is hozzájárul a
szerző, hogy igen gazdag utalásrendszert alkalmaz; ahol lehetséges, magyar nyelvű címszót
választ, hozzátéve a görög vagy latin megfelelőjét; azt értelmezi és megadja etimológiáját:
Azonos alakú szavak vagy **homonímák** (gör. homonímia 'azonos alakúság' – **Dagály** vagy
szóvirág (lat. magniloquentia 'nagyhangú, pompázó beszéd, előadásmód') stb.

Ezek után nem kell tovább bizonyítanunk, hogy Szathmári István stilisztikai lexikona ki-
váló lehetőséget nyújt a stilisztikai-retorikai fogalmakban és a stilisztika rendszerében való
elmélyülésre tanárok és diákok számára egyaránt.

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004, 250 p.